

Örsjö kyrka

Lunds stift

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

HENRIK NILSSON 2019-11-12

LASERNA
RESTAURERING

Svenska kyrkan
LUNDS STIFT

Örsjö kyrka

Villie församling, Örsjö socken, Vemmenhögs, Ljunits, Herrestads, Färs och Österlens kontrakt (från 1 januari 2020 Skytts och Vemmenhögs kontrakt), Lunds stift, Örsjö 44:1, Skurups kommun, Skåne län, Skåne.

Beskrivning och historik

Kyrkomiljön

Kyrkbyn Örsjö ligger tre kilometer sydost om Skurup strax utanför tätorten Rydsgård, i Södersläotts svagt kuperade fullåkerslandskap. Området har en av Europas bördigaste jordmåner, vilket är en av förklaringarna till att bruks- och bosättningskontinuiteten sträcker sig långt tillbaka. Inom socknen har lösfynd från stenåldern påträffats och från bronsåldern finns ett antal gravhögar. På Örsjögården direkt norr om kyrkoanläggningen står en runsten, den så kallade Örsjöstenen. Bynamnet, som kring 1300 skrevs *Öräsyö*, kommer av en numera utdikad sjö.

Området präglas idag av 1800-talets skiften med spridda gårdar i landskapet samt av närheten till stationssamhället Rydsgård som växte fram efter anläggningen av järnväg 1874. På en höjd väster om kyrkbyn ligger Örsjö boställe, ett välbevarat exempel på officersboställe uppfört på 1830-talet efter fortifikationslöjtnanten A. P. Bomans typritningar. Kyrkbyn bevarar en äldre bystruktur med ett antal kringbyggda gårdar, äldre gatehus på de gamla gårdstomterna samt tidigare skolbyggnad.

*Flygbild över Örsjö 2014, tagen från sydväst. I bakgrunden syns tätorten Rydsgård.
Foto: Pär-Martin Hedberg.*

Kyrkobyggnaden

Örsjö kyrkas äldsta historia är inte helt klarlagd, men en murverksundersökning utförd 1990 av Petter Jansson vid Landsantikvarien i Malmöhus län tyder på minst fyra byggnadsetapper. Korets och absidens skalmurar av tuktad gråsten med inslag av kalksten uppfördes troligen under 1100-talets senare del, möjligen mot ett kvarstående långhus i trä. Det nuvarande långhuset murades i tegel och antas ha tillkommit under senromansk tid på 1200- eller 1300-talet. Långhuset hade ursprungligen ingångar i norr och söder, och relativt nära inpå uppförandet adderades ett vapenhus i söder. Spår av vapenhus i norr har inte påträffats men det är inte uteslutet att ett sådant existerat.

Långhuset försågs förmodligen initialt med ett plant innertak i trä, medan korets ribbvalv tros ha tillkommit kring denna tid. Koret hade ursprungligen haft öppen takstol som relativt snart ersattes med plant innertak i trä. Långhuset valvslogs troligen på 1400-talet, och indelades då i två skepp med ribbvalv och mittpelare. Den sista byggnadsdelen att uppföras var tornet. De kraftiga murarna i skalmursteknik av grovt tuktad gråsten antyder att det tillkommit någon gång under senmedeltiden, troligen under tidigt 1500-tal. Eftersom tornet aldrig stått i inre förbindelse med kyrkorummet är det möjligt att det utöver funktion som klocktorn även fyllt roll som exempelvis lagerlokal eller tillflyktsplats i orostider. I samband med tornets uppförande putsas kyrkans murverk för första gången och korets fönster i söder och norr förstoras.

Örsjö kyrka fotograferad vid okänd tidpunkt, troligen tidigt 1900-tal. Exteriören är idag i det närmaste oförändrad. Bild från ATA, fotograf okänd.

Under de kommande århundradena sker flera i sammanhanget mindre förändringar exteriört som interiört. Mer framträdande ändringar dröjer till det tidiga 1800-talet. Av en beskrivning av kyrkan från 1830 framkommer att tornets strävpelare tillkommit under sent 1700-tal eller tidigt 1800-tal. Långhusets norrportal har satts igen och absiden har försetts med prästingång i öster samtidigt som dess ursprungliga runda eller rundbågiga fönster har satts igen. Troligen har även korets och långhusets fönster förstörats. 1818 revs mittpelarna och valven i långhuset och ersattes av ett plant slätputsat undertak. Samtidigt tillkom ny bänkinredning. Det framgår även att kyrkorummet hade trägolv samt att taken över långhus, vapenhus och torn var avtäckta med tegel.

1833 införskaffas en orgel och nuvarande orgelläktare i väster tillkommer sannolikt i samband med detta. I 1830 års beskrivning nämns en läktare försedd med målningar framställande Jesus och apostlarna, vars ålder är okänd. I beskrivningen nämns även en altartavla som förfärdigats 1580 och ommålats 1759. Det är troligen vid 1833 års arbeten som dagens altaranordning med altarbord, förgylld altaruppsats, bemålad skärmvägg och altarring tillkommer.

1885 avlägsnas predikstolens polykroma bemålning och 1906 införskaffas ett nytt orgelverk bakom den befintliga orgelfasaden. 1922 får kyrkorummet nya belysningsarmaturer i form av två ljuskronor och nio lampetter i mässing från Ystads metallindustri.

En mycket omfattande restaurering genomförs 1922–23 under domkyrkoarkitekt Theodor Wählins ledning. Takstolskonstruktioner över långhus, kor och vapenhus repareras och byggs om och befintligt tegel återläggs kompletterat med nytt på öppen läkt. Långhusets norra takfall får två takfönster. Absidens takstol förnyas helt och avtäckts med ny blyplåt. Kopplade fönsterbågar med spröjsutformning enligt de tidigare fönstren sätts in i långhus och kor. Vapenhuset får ny dörr klädd med profilerad ekpanel där den föregående dörrens beslag och övre inskriptionsförsedda panelbräda återanvänds. Ljudluckor i tornet nytillverkas. Interiört ersätts brädgolven i vapenhus, kor och långhusets mittgång med klinker från Skromberga lagt på betong. Ny sluten bänkinredning med återanvända beslag tillkommer, ståendes på spontade trägolv. Bjälklaget över långhuset byts ut och får sitt nuvarande utförande med brädning och inklädda bjälkar. I vapenhuset ersätts det plana innertaket av ett tunnvalv i trä. De båda taken målas liksom bänkinredningen och fönstrens insidor i grått. Mellan vapenhus och långhus insätts en dörr i laserad furu. I tornet förstärks bjälklagen och nya trappor mellan våningsplanen byggs.

1953 installeras el för värme, belysning och klockringning. Radiatorer placeras bland annat under bänkarna och på korets och absidens väggar. Kaminen från 1923 med rökgång till en skorsten vid långhusets östra gavelröste kan därmed avlägsnas. Skorstenen rivs vid en restaurering av taken 1956–58 under ledning av domkyrkoarkitekt Eiler Græbe, då takstolskonstruktionerna återigen repareras och byggs om och långhus, kor och torn får brädade undertak och avtäckts liksom strävpelaren med nytt falstaktegel. Vapenhusets brädade undertak och enkupiga

Interiören fotograferad innan Wählins restaurering 1922–23 då kaminen på bilden ersattes av en kamin placerad i långhusets nordöstra hörn. Notera likheterna mellan de tidigare 1600-talsbänkarna och de nuvarande av Wählin. Bild från ATA, fotograf okänd.

tegel från 1923 behålls. Korets gavelröste muras om och avtäcks med nytt munk- och nunnetegel. Dessutom putslagas och kalkavfärgas fasaderna. På långhusets södra fasad mellan kor och vapenhus sker avfärgningen med KC-färg. Vid 1950-talets slut byggs även trappan till orgelläktaren om.

1964 tillkommer nytt orgelverk och året därpå friläggs och konserveras medeltida kalkmålningar på långhusets norra vägg av konservator Albert Eriksson. 1967 inreds personalrum i tornet och 1969 putsas fasaderna om med KC-puts och målas med organisk färg (Nordsjö ”På mur”). Samma år konserveras predikstolen med baldakin av Albert Eriksson. Arbetena innefattar även utbyte av rötskadade hörnstolpar och ramverk, nytt golv samt förändrad upphängning.

1984 putslagas fasaderna och ny målning med organisk färg ska ske såväl ut- som invändigt. 1987 byts bänkvärmarna ut och radiatorerna på orgelläktaren ersätts av infravärmare i taket.

1990 sker en utvändigt restaurering under ledning av K-Konsult, föranledd av tidigare bemålning med organisk färg. Fasaderna renknackas och putsas om med hydrauliskt kalkbruk, på gråstensmurverken med en stänkgrundning av KC-bruk. Tornet, strävpelaren, sockeln och gavelrösternas tinnar avfärgas med KC-färg och övriga ytor

med kalkfärg. Trä- och smidesdetaljer målas om och vita fabrikslackerade hängrännor och stuprör monteras.

2007 sker en invändig renovering under ledning av Ponnert arkitekter AB som bland annat innefattar översyn och förnyelse av elektriska system samt installation av brand- och inbrottslarm. Vid en utvändigt renovering 2011 putsas fasaderna och mindre lagningsarbeten sker på taken. Utvändiga snickerier samt smides- och plåtdetaljer målas om. Utvändiga målningsarbeten utförs även 2015 och 2019 sker byte av larm.

Exteriör

Kyrkans planform utgörs av långhus, lägre och smalare kor, halvrund absid i öster, vapenhus i söder samt fullbrett torn i väster. Grundläggningen är troligen utförd på traditionellt sätt med kallmur av gråsten. Koret och absiden har murverk av tuktad eller kluven gråsten med inslag av liggande flak av komstadkalksten. Koret har hörnkedjor av kalkstenskvadrar och socklarna är utförda i gråsten och skråkantad kalksten. Långhus och vapenhus är uppförda i rött handslaget tegel i munkförband, i det förra fallet i form av skalmurar och i det senare troligen i fullmursteknik. Långhusets sockel är utformad som på kor och absid medan vapenhusets öst- och västfasader har en drygt halvmeter hög sockel som avslutas upptill med två skift fasat

Kyrkan från sydväst.

tegel. Tornet, som är den senast tillkomna byggnadsdelen har kraftiga skalmurar av gråsten med skolning av småsten. I den södra muren finns en påbörjad men aldrig fullbordad inmurad trappa, vilken troligen orsakat en försvagning i murverket och föranlett den kraftiga strävpelare som återfinns i tornets sydvästra hörn. Tornet och strävpelaren saknar markerad sockel. Kyrkans fasader är spritputsade och vitkalkade och samtliga byggnadsdelars gavelfasader avslutas som trappstegsgavlar. Absidens hjälmtak avtäckts av blyplåt medan övriga byggnadsdelars sadeltak är belagda med rött enkupigt tegel och trappstegsgavlarna med munk- och nunnetegel. Kyrkans småspröjsade träfönster har en något varierande utformning (beskrivs nedan) men är samtliga målade med brun oljefärg och har solbänkar av putsad kalksten. Glasen utgörs till större del av antikglas.

Kyrkans huvudingång i vapenhusets södra fasad utgörs av en slätputsad spetsbågig smyg i tre språng med ett stickbågigt avslutat dörrblad klätt med liggande profilerad oljad ekpanel. Dörren är tillverkad 1922–23 med återanvända beslag och en övre panelbräda med årtal 1631 i inskription från den tidigare dörren. Portalen flankeras av två rundbågiga blinderingar med solbänkar i sandsten och mindre gluggar med råglas, den östra kvadratisk och den västra oregelbundet lunettformad. Ovan portalen finns en mindre stickbågig nisch med rektangulärt glasat ljusinsläpp och ovan denna en cirkulär blindering. Vapenhusets öst- och västfasader avslutas med en takfotsgesims i två raka språng med underliggande strömskift.

Långhusets takfotsgesims utgörs av en spritputsad rundbågefris med slätputsade fyllningar samt ett underliggande slätputsat strömskift. Sydfasaden har två fönster. Det västra är placerat i direkt anslutning till vapenhusets östra mur och har en högsmal rundbågig smyg med rakt avslutat fönster av två på varandra stående lufter med vardera sex glas. Det östra fönstret har fyra lufter av samma storlek som föregående fönster och smygen avslutas som en oregelbunden karnisform, en effekt av att en tidigare rundbågig fönsteröppning redovisas i murverket. Norrfasaden har tre fönster, varav de två östra är utformade likt sydfasadens östra men i korgbågiga smygar. Vid platsen för den ursprungliga norrportalerna, av vilken spåren ännu syns i sockeln, återfinns ett mindre rundbågigt fönster med rundbågig smyg.

Korets syd- och norrfasader saknar utsmyckning i form av listverk. Östgaveln pryds emellertid av ett indraget murskift som följer trappstegsformen. Korets två fönster, ett i söder och ett i norr, sitter i stickbågiga smygar och utgörs av två på varandra stående lufter varav de nedre har sex glas och de övre fyra.

Prästingången i absiden nås via en fyra steg hög trappa av putsat tegel med plansteg av granit. Det rakt avslutade dörrbladet är klätt med liggande profilerad panel sitter i en stickbågig smyg vars avslutning bryts av den ursprungliga rundbågiga fönsteröppningen som idag markeras i form av en djup blindering.

Tornets samtliga muröppningar är ursprungliga. I sydfasadens östra del återfinns en låg och smal oregelbundet rundbågig murverksöppning i vilken det sitter ett djupt placerat dörrblad av stående panel med bandgångjärn i smide. Fönsteröppningar

återfinns i de båda gavelröstena samt i västra fasadens nedre våning i form av en mindre korsformad glugg placerad i en stickbågig nisch i två språng. Det södra gavelröstets stickbåriga fönster om en luft med åtta glas är placerat i en stickbågig smyg. Det norra fönstret är något smalare och har spetsbågig smyg. De slätputsade ljudöppningarna utgörs i norr och väster av parställda stickbåriga öppningar med murad mittpelare som i norr har kvadratisk planform och därmed inte löper genom hela murverket. Öppningarna är placerade i en stickbågig nisch och de invändigt hängda ljudluckorna i ramverkskonstruktion är klädda med liggande brunmålad panel. Solbänkarna är avtäckta med blyplåt. Den södra ljudöppningen följer samma princip men skiljer genom att nischen har form av en bruten stickbågig form vilken de båda öppningarna följer.

Interiör

Genom kyrkans huvudentré i söder nås det rektangulära vapenhuset vars golv är belagt med rektangulär klinker från Skromberga i skiftande röda, bruna och gula nyanser. Väggarna och de medeltida murade sittbänkarna utmed dessa är putsade och vitkalkade. Det gråmålade taket utgörs av ett tunnvalv av gråmålad träpanel som i övergången till väggarna vilar på ett profilerat listverk med volutformade konsoler. Ytterporten är placerad i en hög rundbågig nisch vars raka avslutning antyder att rummet tidigare haft ett plant innertak. Dörrbladets insida är klätt med stående panel och

Kyrkorummet fotograferat mot koret i öster med illusionsmålad brädvägg mot absiden.

har liggande och krysställda naror med dekorativt skurna kanter. De smidda bandgångjärnen har återanvänts från den tidigare dörren, vilket troligen även är fallet med stocklåset. De flankerande ljusinsläppen utgörs av stickbågiga nischer med rundbågiga smygar där de kvadratiska respektive lunettformade gluggarna är högt placerade. Ljusinsläppet över porten som utvändigt är stickbåigt skärs invändigt av tunnvalvet och endast dess nedre är synligt. Kyrkorummet nås genom den ursprungliga vitputsade sydportalen som utgörs av en rundbågig nisch i två språng vars nedre del är profilerad. I en stickbågig smyg sitter ett dörrblad med stående laserad furupanel och dekorativt utformade smidesgångjärn.

Långhuset har samma golvbeläggning som vapenhuset. De slutna bänkkvarteren står på lackade spontade furugolv. Väggarna är vitputsade och det plana brädade innertaket och dess panelinklädda bjälkar är trärena men bär spår av en tidigare bemålning i grått. Långhuset norra vägg pryds av medeltida kalkmålningar som frilades 1965 och har daterats till omkring år 1400. Målningarna framställer S:t Kristoffer och lyckans hjul i huvudsakligen röda och blågröna kulörer. De djupa fönstersmygarna är varierande rund-, korg- och stickbåigt avslutade. Dörren mot vapenhuset sitter i en hög rundbågig nisch och den ursprungliga norrportalen markeras genom en motsvarande nisch där ett mindre rundbåigt fönster idag är placerat. Fönstrens insidor är målade i samma grå kulör som bänkinredningen. Västra delen av långhuset upptas av orgelläktaren som vilar på åtta pelare av vilka de fyra främre är marmorerade i brunt och har profilerade kapitäl medan övriga är täckmålade i en bruten vit kulör. Barriären med integrerad orgelfasad (se vidare *Inredning och inventarier*) i klassicistisk stil är enkelt utformad med ramverkskonstruktioner indelade av lisener. Profilerna mellan ram och fyllning samt i de övre och undre listverken är förgyllda, i övrigt är barriären målad i en bruten vit kulör. Läktaren nås via en svängd trappa i vitmålad furu i nordvästra hörnet.

Koret i öster avgränsas mot från långhuset genom en rundbågig triumfbåge med frilagda kalkstenskvadrar. Golvet är belagt med samma klinker som i långhuset men upptas till stor del av den halvrunda altarringen med ett steg högre golvnivå och gråmålad golvbräddor. Väggarna är liksom ribbvalvet med dess knippepilastrar med enkelt profilerade kapitäl putsade och vitkalkade. Sköld- och gördelbågar är spetsbågiga. Fönstersmygen i söder är korgbåigt avslutad medan den norra är oregelbundet utformad då den redovisar spår av tidigare fönsteröppningar. Fönstrens insidor är liksom i långhuset gråmålad. På norrväggen under fönstret finns en sakramentsnisch med karmar av ek.

Absiden som fungerar som sakristia avgränsas från koret av en illusionsmålad brädvägg med två dörrar. Väggarna, inklusive nämnda brädvägg, är liksom hjälmvalvet slätputsade och vitkalkade. Den enda muröppningen utgörs av prästingången vars inre dörrblad utgörs av en gråmålad ramverksdörr med tre fyllningar av vilka den övre är glasad.

Tornets bottenvåning som nås via en dörr i söder har gjutet betonggolv. Väggarna är oputsade och utgörs i öster av långhusets tidigare västgavel med samma strömskift som återfinns i syd- och norrfasaderna. Den korsformiga ljusgluggen som återskapades vid Wählins restaurering 1922–23 sitter i en stickbågig smyg. Den tilltagna takhöjden

på cirka 6 meter har sannolikt sin förklaring i att rummet ursprungligen var tänkt att valvslås. Detta kom aldrig till utförande och taket utgörs istället av nästa vånings synliga bjälklagskonstruktion. En förrådsutrymme i panelklädd och isolerad regelkonstruktion återfinns sedan 1960-talet i rummet sydvästra hörn. En trappa i trä med vilplan över förrådsutrymmet leder till första tornvåningen. Här är istället taknivån påtagligt låg. Golvet utgörs av obehandlade furubrädor av varierande bredd och väggarna är liksom på bottenvåningen oputsade. Mitt i rummet återfinns den gamla klockringningsautomatiken.

I öster leder en rundbågig öppning med branddörr in till kyrkvinden, vilken förstora- des under Wåhlins restaurering. Taket utgörs av klockvåningens synliga takbjälklag, även här med obehandlade furubrädor av varierande bredd. Klockvåningen med klock- stol i bilad furu är öppen mot takstolskonstruktionen och väggarna är liksom på övriga våningsplan oputsade. Delar av det södra gavelröstet som under Wåhlins restaurering ommurades i tegel är emellertid slammat. Takstolskonstruktionen är till största del ur- sprunglig i bilad ek med utbytta delar och förstärkningar i furu. Takstolarna är till viss del av svensk typ med högben, dubbla hanbjälkar, tassar och stödben. Övriga takstolar har istället för tassar och stödben bindbjälkar. Långhusets och korets takstolskonstruk- tioner är av bilad furu med inslag medeltida, möjligen ursprungliga delar av ek. Lång- husets konstruktion tillkom 1818 då valven ersattes av ett plant innertak. Korets är samtida med detta eller möjligen något äldre. Absidens och vapenhusets takstolskon- struktioner i furu förnyades i samband med restaureringen 1923–24. Långhusets bjälk- lag har brandbotten av obränt tegel. Valven i kor och absid är oisolerade.

Inredning och inventarier

Altaranordningen utgörs av ett marmoreringmålat blockaltare i trä under vilket rest- erna av ett möjligen medeltida murat altare ska finns bevarat. På altaret återfinns en altarprydnad i form av ett förgyllt kors med törnekrona och strålgans. Altaret är samkomponerat med den brädvägg som avgränsar absiden från koret, vilken är för- sedd med en illusionsmålning framställande en central rundbågig grönmarmorerad valvöppning genom vilken ett bergslandskap och en blå himmel framträder. Rund- bågen flankeras av sidopartier med lägre rundbågiga öppningar vars entablement bärs upp av smäckra korintiska kolonner. Genom de lägre valvöppningarna syns en halv- rund absids golv, väggar och rundbågiga fönster. Dessa lägre bågar utgör tapetdörrar genom vilka absiden nås.

Den gråmarmorerade halvrunda *altarringen* är uppbyggd av figursågade balusterdockor med oprofilerade över- och underliggare. Överliggaren avslutas ett svartmålat listverk med rundad kantprofil. Altarringen upptar korets hela bredd och grindar finns i norr och söder. Knäfallet, som har gråmålad sockel och är klätt med röd sammet, är vid den södra grinden mobilt för att underlätta instigning.

Predikstolen i rikt skulpterad ek är placerad i långhusets sydöstra hörn och är troligen ett arbete från 1600-talets första hälft. En tidigare polykrom bemålning avlägsnades

1885 och korgen är idag trären med förgyllda detaljer. På de fem sidorna framställs i skuren relief de fyra evangelisterna samt aposteln Petrus med respektive attribut i rundbågiga gavelmotiv där frontonerna flankeras av puttis. Hörnen markeras av kolonnetter med korintiska kapitäl och postament med bevingade änglahuvuden, vilka vilar på maskaronförsedda socklar. Över- och understyckenas textfält har förgyllda inskriptioner, i överstycket bibelcitат och i understycket apostlarnas namn. Predikstolen har en klockformad fot men är sedan Wåhllins restaurering upphängd på två I-balkar av järn som inmurats i långhusets södra mur. Utmed långhusets östra vägg löper en trappa med brunmarmorad barriär och gråmarmorad dörr i ramverkskonstruktioner. Dörren har lövformade smidesgångjärn och dess övre och nedre fyllningar bär förgylld text på svart botten medan den mittersta fyllningen pryds av en målad framställning av aposteln Paulus. Över predikstolen hänger en åttasidig baldakin uppbyggd av ett listverk med tandsnittsfris som nedtill avslutas med en figursågad lambrekäng med tofsar och upptill kröns av skulpterade urnor. Färgsättningen går i grått och blågrönt och undersidan pryds av en sol i guldfärg. Trappan med barriär och dörr tros liksom baldakinen vara tillverkade under tidigt 1800-tal.

Dopfunten av sandsten har daterats till 1200-talet och är placerad öster om långhusets norra bänkkvarter. Foten med kvadratisk planform har hörntappar medan det avsmalnande skaftet pryds av godronnering och en kraftig vulst. Runt den cylindriska cuppan löper en palmettfris och under denna en godronnering.

Predikstolen från 1600-talet med baldakin, trappa och dörr från 1800-talet.

Dopfunten från 1200-talet utgör kyrkans äldsta inventarium.

Den slutna *bänkinredningen* på ömse sidor mittgången tillkom vid Wåhlins restaurering 1922–23. Dörrarna och skärmarna mot koret är liksom ryggstöden uppbyggda som ramverk med fyllningar medan gavlarna är släta. Överst och underst löper enkelt profilerade svartmålade listverk, i övrigt är bänkarna gråmålade. På södra bänkkvarterets främre bänkrad har dörren försetts med en kopia av en målad vapensköld som fanns på samma plats i den tidigare bänkinredningen, från vilken även de svartmålade smidesgångjärnen är återanvända. Bänkarna har klädhängare, psalmbokshyllor samt stoppade sittdynor klädda med rött tyg.

Orgeln med tio stämmor fördelade på två manualer plus pedal tillverkades av J. Künkels Orgelverkstad i Lund 1964 och föregicks av ett orgelverk av Eskil Lundén från 1906. Spelbordet i ekfanér är placerat i söder. Den enkelt klassicistiskt utformade fasaden är integrerad i läktarbarriären och är uppbyggd med ett centralt, svagt framskjutande mittorn flankerat av rundbågiga sidopartier. Två tidigare pipfält som avlägsnades vid ombyggnationen 1964 förvaras idag på långhusvinden. Färgsättningen går liksom på läktarbarriären i en bruten vit kulör med förgyllda detaljer.

Kyrkan har två *kyrkklockor* av malm. Lillklockan göts 1782 av Elias Fries Thoresson i Jönköping och omgöts då den var sprucken i samband med Wåhlins restaurering 1922–23. Den försågs då med samma inskriptioner som tidigare med tillägg om omgjutningen och pryds i övrigt av bladornamentik. Storklockan har daterats till omkring år 1400 och saknar inskription eller annan utsmyckning.

Bland kyrkans övriga inventarier av kulturhistoriskt intresse bör nämnas en järnbeslagen fattigstock i ek samt en kollektskopa i trä från 1715, båda placerade i långhuset. I tornets bottenvåning finns två äldre gravhällar samt dörrblad från 1600-talet bevarade. På Historiska museet vid Lunds universitet förvaras sedan 1908 ett triumfkrucifix från cirka 1400, en medeltida träskulptur, möjligen en madonnaframställning, av okänd ålder samt locket till ett rökelsekar i malm av romansk typ.

Kyrkogård

Örsjö kyrkogårds äldsta delar kan antas vara samtida med kyrkans äldsta delar eller till och med något äldre, då vissa indicier tyder på en tidigare träkyrka på platsen. Medeltida kyrkogårdar var vanligen små och omgav kyrkan i dess direkta närhet. Kartan över den första utvidgningen från 1886 visar den befintliga kyrkogården som en oregelbunden fyrkant om cirka 50 x 50 meter, vilket sannolikt motsvarar den medeltida kyrkogårdens utbredning. Vid arkeologiska undersökningar 2007 påträffades vad som antogs vara den tidigare bogårdsmuren cirka 20 meter väster om kyrkan. När stationssamhället Rydsgård snabbt växte fram i socknens östra del efter anläggningen av järnvägen mellan Malmö och Ystad 1874 ökade platsbehovet på kyrkogården, som utökades i väster ut till bygatan samt ungefär lika mycket åt öster.

Första stegen till nästa utvidgning sker 1921 då ett större område i söder med samma längd som den befintliga kyrkogården adderas genom ett ägoutbyte. Ritningar för den

Söder om kyrkan karaktäriseras kyrkogården av äldre gravstenar, i vissa fall inramade av järnstaket.

nya kyrkogården tas fram av länsarkitekt Nils A. Blanck 1927 och utbyggnaden sker sedan successivt. Domkyrkoarkitekt bearbetar Blancks planer i samband med att han får uppdraget att rita ett bårhus som står färdigt i kyrkogårdens sydvästra hörn 1951. I samband med detta rivs en byggnad i nordvästra hörnet och förändringar sker i norra muren, som redan vid Theodor Wåhlins restaurering av kyrkan på 1920-talet hade förhöjts genom betongpågjutningar. Græbe hade även förslagit en mur i väster, vars uppförande emellertid dröjer till 1969.

1984 uppförs ett personal- och redskapshus i nordvästra hörnet efter ritningar av byggnadsingenjör Lennart Persson. Två år senare invigs en minneslund öster om bårhuset, där urngravplatser senare tillkommer. 2011 anläggs en askgravplats nordväst om kyrkan och 2019 invigs ask- och kistgravlund i den västra delen.

Kyrkogården omgärdas idag av murar i väster och norr samt blandhäckar och trädrader av äldre lindar i söder och öster. Utmed östra sidan, i höjd med gränsen mellan gamla och nya kyrkogården, övergår de äldre lindarna till yngre hamlade lindar. Västra muren är uppförd i vitputsat tegel och avtäcks med munk- och nunnetegel medan den norra består av kliven fältsten i bruk med pågjutna förhöjningar av betong. Kyrkogården har tre ingångar i väster genom dubbla smidesgrindar. De två norr leder till kyrkogårdens två huvudaxlar och den södra till en körväg bakom bårhuset. Den norra huvudaxeln leder upp till kyrkans västtorn och vidare runt och förbi kyrkan, medan den södra

definierar gränsen mellan 1920-talets utvidgning och den äldre kyrkogården. Huvudaxlarna är liksom tvärgångarna och gångarna utmed kyrkogårdens sidor grusade. De symmetriskt ordnade gravkvarteren är i stor utsträckning gräsbevuxna men grusade gravplatser förekommer, ofta omgärdade av stenramar eller lågt klippta buxbomshäckar. Ett mindre antal gravar omges av järnstaket.

På den äldre kyrkogården dominerar äldre högresta gravvårdar från mitten av 1800-talet fram till 1900-talets början, vilka i stor grad är koncentrerade till den södra delen medan den norra delen i stor utsträckning står utan gravplatser. På den nya kyrkogården, där kvarteren inordnas av klippta avenbokshäckar, håller gravvårdarna en lägre skala typiska för 1930-talet och framåt. I väster är gravplatserna grusade medan gravvårdarna i de östra, senare i anspråkstagna delarna är placerade rakt i gräset. Här finns även flera kvarter som ännu inte tagits i bruk. Minneslunden öster om bårhuset är utformad som en gräsbevuxen kvadrat som inramas av en gång belagd med ölandskalksten. I den sydvästra delen finns en plantering med minnessten, sittbänkar och ljusbärrare. Platsen inramas av en tujahäck och tre klotlönnar. I minneslundens utkant finns gravsättningsområde för urngravar. Askgravplatsen nordväst om kyrkan är anlagd på en återgången större familjegrav med planteringar av perenner och vintergröna samt ett antal yngre solitärer i form av körsbär, kinesträd och rönn. Vegetationen på kyrkogården domineras i övrigt av formklippta städsegröna växter samt buskar som snöbollsbuske, syren, spirea och rosenrips. Huvudaxeln från nordvästra entrén upp till kyrkan kantas av en allé av yngre oxlar.

Byggnader på kyrkogården

Bårhuset uppfördes 1951 efter ritningar av domkyrkoarkitekt Eiler Græbe. Byggnaden har sockel av gråsten i bruk, slätputsade och vitkalkade murverk med delvis frilagda stenar samt ett sadeltak avtäckt med rött enkupigt tegel. I norra gaveln återfinns en rundbågigt avslutad pardörr med diagonalställd brunmålade panel. I gavelröstets nock sitter ett enkelt kors i smide. Södra gaveln har ett mindre rundbågigt och blyspröjsat fönster.

Vaktmästeriet i nordväst uppfördes 1984 efter ritningar av byggnadsingenjör Lennart Persson. Byggnaden, som även inrymmer wc för besökare, har vitputsade murverk, sadeltak avtäckt med rött enkupigt tegel samt brunmålade dörrar och fönster.

Kulturhistorisk karaktärisering för Örsjö kyrkoanläggning

Kyrkbyn Örsjö ligger tre kilometer sydost om Skurup strax utanför tätorten Rydsgård, i Söderslätts svagt kuperade fullåkerslandskap. Inom socknen har lösfynd från stenåldern påträffats och från bronsåldern finns ett antal gravhögar. På Örsjögården direkt norr om kyrkoanläggningen står en runsten, den så kallade Örsjöstenen. Området präglas idag av 1800-talets skiften med spridda gårdar i landskapet samt av närheten till stationssamhället Rydsgård som växte fram efter anläggningen av järnvägen mellan Malmö och Ystad 1874. Kyrkbyn bevarar en äldre bystruktur med den romanska kyrkan, ett antal kringbyggda gårdar, äldre gatehus på de gamla gårdstomterna samt tidigare skolbyggnad.

Murverksundersökningar tyder på att Örsjö kyrka byggts i minst fyra etapper. Koret och absiden uppfördes troligen under 1100-talets senare del, möjligen mot ett kvarstående långhus i trä. Det nuvarande långhuset i tegel antas ha tillkommit under sen romansk tid på 1200- eller 1300-talet, och vapenhuset relativt snart efter detta. Långhuset försågs förmodligen initialt med ett plant innertak i trä, medan korets ribbvalv tros ha slagits kring denna tid. Koret hade ursprungligen haft öppen takstol som relativt snart ersattes med plant innertak i trä. Långhuset valvslogs troligen på 1400-talet, och indelades då i två skepp med ribbvalv och mittpelare, vilka revs 1818. Tornet uppfördes som sista byggnadsdel under senmedeltiden, troligen under tidigt 1500-tal. Eftersom tornet aldrig stått i inre förbindelse med kyrkorummet är det möjligt att det utöver funktion som klocktorn även fyllt roll som exempelvis lagerlokal eller tillflyktsplats i orostider. I samband med tornets uppförande putsas kyrkans murverk för första gången och korets fönster i söder och norr förstoras.

Örsjö kyrka är en ovanligt välbevarad medeltida kyrka vars exteriöra förändringar sedan medeltiden i princip begränsar sig till igensatt norrportal, upptagen prästingång i öster samt förändrade fönsteröppningar, vars oregelbundna utformningar bidrar till den ålderdomliga prägel. Här är inte minst tornets murverksöppningar, som samtliga är ursprungliga om än i ett par fall återskapade, av särskild betydelse. Den något komplexa byggnadshistorien bidrar till kyrkans arkitektur- och byggnadsteknikhistoriska intresse, värden som främst förkroppsligas i murverken med dess byggnadsarkeologiska spår. Avgörande för upplevelsen av kyrkans exteriör är även trappstegsgavlarna, det bastanta västtornet och en bibehållen tradition med äldre taktäckningsmaterial, där absidens blytak utmärker sig särskilt.

Även interiört bevaras den medeltida prägel i stor utsträckning med rumsvolymer som endast påverkats av förändrade takkonstruktioner, där vapenhuset försetts med tunnvalv i trä och långhusets senmedeltida valv rivits. I det senare fallet har dessa emellertid ersatts av ett plant innertak av trä under domkyrkoarkitekt Theodor Wåhlins omfattande restaurering 1922–23, och rummet har på vis återfått en tydligare romansk karaktär. Detaljer av särskild betydelse för den medeltida prägel interiört är vapenhusets begränsade ljusinsläpp, murade sittbänkar och delvis bevarade sydportal,

kalkmålningarna på norra långhusväggen framställande S:t Kristoffer och lyckans hjul, korets ribbvalv och sakramentsnisch med bevarade ekkarmar, absidens hjälmvalv samt tornets takstolskonstruktion av bilad ek. Här bör även nämnas dopfunten i sandsten från 1200-talet och storklockan i malm från omkring år 1400, föremål som har höga kontinuitetsvärden för socknens invånare.

Det tidiga 1800-talets förändringar utgör tillsammans med Wählin's restaurering de övriga två framträdande årsringarna i kyrkan. Århundradena mellan senmedeltiden och 1800-talet representeras främst av predikstolen i ek från 1600-talets första hälft, som är ett snideriarbete av hög kvalitet med konsthistoriska och hantverksmässiga värden. Här kan även nämnas en fattigstock från 1600-talet, en kollektskopa från 1715 samt kyrkporten i vapenhuset med återanvända beslag och övre panelbräda som bär årtalet 1631. Bänkinredningen har återanvända beslag och kopierad vapensköldsmålning från de tidigare 1600-talsbänkarna, vars utformning Wählin's gestaltning också ansluter till. På så vis är de, liksom det tidigare nämnda plana innertaket över långhuset, uttryck för den historiserande restaureringsideologi som Wählin representerade. Det tidiga 1800-talet manifesteras genom orgelläktaren med integrerad orgelfasad i nyklassicistisk stil från 1833 samt av de förstörade fönsteröppningarna. Fönsterbågarna är kopior av Wählin efter 1800-talsförlagor. Det illusionsmålade skenperspektivet på brädväggen mellan kor och absid är ett intressant exempel på en provinsiell tolkning av den vid tiden rådande nyklassicistiska strömningen inom konst och arkitektur. Från samma tid härrör även predikstolens baldakin och trappa med dörr.

Örsjö kyrkogårds äldsta delar är möjligen äldre än kyrkobyggnaden, då vissa indicier pekar på en tidigare träkyrka på platsen. Utvidgningarna på 1880- och 1920-talen speglar befolkningsutvecklingen i socknen som skedde i och med framväxandet av stationssamhället Rydsgård efter anläggningen av järnvägen mellan Malmö och Ystad 1874. Kyrkogården präglas idag av länsarkitekt Nils A. Blancks planer från sent 1920-tal med gravkvarteren ordnade i rutnätsmönster kring dubbla huvudaxlar samt sido- och tvärgångar. Söder om kyrkan finns flera äldre gravvårdar, varav ett fåtal med inramningar av järnstaket, vilka har konst- och kyrkogårdshistoriska värden kopplade till deras gestaltning. Den nya kyrkogården i söder har tidstypiskt lägre gravvårdar vanliga från 1930-talet och framåt. En stor del av gravstenarna bär yrkestitlar, vilket har ett socialhistoriskt värde då de speglar socknens historia och utveckling. Mer sentida gravskick representeras av såväl minneslund som urn- och askgravplatser.

Att tänka på vid förvaltningen av kyrkoanläggningen

- Örsjö kyrka är en mycket välbevarad medeltida landsortskyrka med arkitekturhistoriskt intressant byggnadsutveckling. Förändringarna efter senmedeltiden är få och utgörs främst av de tydliga årsringarna tidigt 1800-tal respektive tidigt 1900-tal. Detta bör beaktas vid alla eventuella förändringar i kyrkans exteriör, interiör eller närmiljö. Även små ingrepp kan påverka helhetsbilden.

- Kyrkogården bör förvaltas med fokus på att bevara dess nuvarande karaktär, där äldre karaktärsbärande inslag som kalkstenshällar av tidig 1800-talstyp och inramningar av järnstaket bör ges särskild omsorg.

Skydd m.m.

Kyrkan och kyrkogården skyddas som kyrkligt kulturminne enligt 4 kap. kulturmiljölagen.

Kyrkan och kyrkogården ligger inom registrerat fornlämningsområde Örsjö 32:1 som avser bytomten enligt 1806 års karta och skyddas enligt 2 kap. kulturmiljölagen.

Källor och litteratur

Örsjö kyrka, Villie församling, Underhållsplan (2004-11-15), Ponnert Arkitekter AB, Degeberga/Lund.

Örsjö kyrkogård, Vård- och underhållsplan (2015), Barup & Edström Arkitektkontor AB, Malmö/Simrishamn.

Börjesson, K., *Örsjö kyrka – utvändigt restaurering, antikvarisk medverkan*, Regionmuseet i Skåne, 2011.

Skurups kommun. Bygga, bo & miljö. Översiktsplan: <https://www.skurup.se/oversiktsplan>, hämtad 2019-09-17.

Riksantikvarieämbetet. Fornsök: <http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>, hämtad 2019-11-11.

Platsbesök 2019-09-11.

Övriga uppgifter

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning: Henrik Nilsson, byggnadsantikvarie

Kvalitetsgranskning: Max Laserna, byggnadsantikvarie

Inventeringsdatum: 2019-09-11.

Fältinventering: Max Laserna och Henrik Nilsson

Foto (där inte annat anges): Max Laserna och Henrik Nilsson

Layout: Henrik Nilsson

Färdigställd: 2019-11-12.